

לגופה של הסוציולוגיה: על מעמדו הייצוגי של הגוף

חיים חזן*

פתיחה

בראשית שנות התשעים תואר מקומו של הגוף בחשיבה הסוציולוגית כנפקד נוכח (Shilling, 1993). מאז הלכו וגדלו נוכחותו ונפחו של הגוף בתיאוריה ובמחקר, והספרות העוסקת במשמעויותיו החברתיות-התרבותיות התעשרה מאוד. הסיבות לעדנה הפוקדת את הגוף רבות, ונעוצות בהתעצמות העניין במאפייניה האסתטיים-הביורוקרטיים הצרכניים של "החברה הסומטית" המערבית (B. Turner, 1984), בתהליכי גלובליזציה המושתתים על מכנים משותפים אנושיים רחבים, בתרבות הפיתוי התקשורתית המעמידה צרכים וסמלים גופניים בראש סדר-היום הציבורי, ובעיקר במשטרי ייצוג העושים שימוש ברטוריקה של מבט, "נראות" ו"שקיפות". אין זה מקרי שכל המרכיבים הללו הינם מיסודותיה של המהפכה הפמיניסטית, שהציעה קריאה "גופנית" יותר של היחסים בין המגדרים וחתרה בכך תחת הנטייה שרווחה בתיאוריה הסוציולוגית להאלמה והעלמה קרטויאנית של הגוף (disembodiment) (Bordo, 1993). העברתו של הגוף אל קדמת הבמה הסוציולוגית אינה תופעה מודמנת אם כן, אלא פועל יוצא מיחסי-הגומלין בין רוח הזמן ותמורתיו התרבותיות לבין דוגמות אינטלקטואליות הגמוניות. השילוב בין השניים קובע במידה רבה את מדדיו וממדיו של המפתח הגופני בשיח הסוציולוגי, ולבירור תכונותיו של מפתח זה נקדיש את עיקר דברינו.

הפתיל שהצית את העניין בגוף עשוי משלושה חוטים – תמות – סוגיות שכבשו את תשומת-הלב הסוציו-אנתרופולוגית בתקופת המודרנה המאוחרת או הפוסטמודרנה. הראשון הוא המודעות, בעידן של אינדיווידואליזציה גוברת, לשינויים בדפוסי התחברות (sociality) שאינם מבוססים בהכרח על יחסים בינאישיים, אלא על קהילות מדומיינות (לאומיות וצרכניות מונחות-תקשורת), על הזיקה בין האנושי ללא-אנושי (Latour, 1995) ועל הכמיהה לסולידריות בנוסח שבטי (Bauman, 2001; Maffesoli, 1996). צורות חדשות-ישנות אלה מעוררות תהייה לגבי מהותו של הסובייקט, גבולות זהותו, דרכי הבנייתו והפרקטיקות של כינונו (Butler, 1996). החוט השני העובר בחשיבה הסוציולוגית העכשווית הוא העניין הגובר במקורותיהן ובסממניהן של אי-הוודאות והסכנה (Lupton, 1999). פרדוקס השליטה הבלתי-נשלטת (Beck, 1992 [1986]), המעמיד את מעשי ידיו של האדם כמקור לסכנות אליהן הוא חשוף, מציב במרכזו את הגוף כסובייקט המייצר סיכונים וכאובייקט הפגיע להם. החוט השלישי, והעיקרי אולי, הוא הנהייה אחר ה"אחר" – דמות מדומיינת אך הכרחית להתוויית גבולות העצמי, לבירור הזיקה בין "אנחנו" ל"הם" ולהתמודדות עם שאלות מוסריות-חברתיות של ניצול, דיכוי

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

תודתי נתונה ליואב גולדרינג על סיועו בההדרת המאמר.

והשתקה. בעיות אלה כרוכות ותלויות זו בזו, ומתנקזות אל ערוץ ייצוגי אחד המשמש להן סמל-מפתח ומושא לדיון ולפענוח – הגוף. הגוף הינו אתר ממשי בעולם שממדיו המוחשיים מועדים לספק ולביקורת; זהו צומת של מפגש בין ייצוגיו של האחר לבין הסיכויים והסיכונים הגלומים בקשר עימו, בין מה שנחשב ל"טבעי" לבין משמועו התרבותי (Wagner, 1986), בין המפה הפיזית של העצמי לבין הטריטוריה החברתית שבה הוא פועל, ובין הצורך במושא מחקר עצמותי ומהותני לבין הרצון ל"התפשטות הגשמיות" באמצעות הבניה וכינון חברתיים של מציאות פיזית. הדיאלקטיקה בין הממשי האולטימטיבי לבין החברתי הצרוף מייצרת מתחים וסתירות לא רק בהתנהגות האנושית, אלא, לענייננו, בעיקר במחשבה הסוציולוגית. אכן, דיוננו יבקש לזהות ולאפיין אסטרטגיות לכינון ארבעה סוגים של שיח סוציו-אנתרופולוגי שבמרכזם הגוף כתמציתו של הקשר הגורדי בין דימויי אחרות, אי-ודאות ויחסים בין העצמי לחברה.

בטרם נפרוש את התבנית הפרשנית לייצוגי השונים של הגוף בחשיבה הסוציולוגית, יש להעיר ולהזהיר מפני ציפייה לתיאור שיטתי-היסטורי של מקומו של הגוף כמרכיב בדעת הסוציולוגית. סקירות רבות למדי עושות מלאכה זו, ואין כוונתנו לסכמן או לבקרן (Featherstone, Hepworth & Turner, 1991; Synnott, 1995). כל מטרתו של עיוננו בגוף היא הצגת הרבגוניות והאינסופיות של האפשרויות האפיסטמולוגיות של השימוש בו כתימוכין וסימוכין לגופי-ידע סוציולוגיים. מבחינה זו גישתנו אמונה על תפיסותיו הפילוסופיות של אחד מאבות העיסוק הפנומנולוגי בגוף – מרלו-פונטי (Merleau-Ponty, 1962), הגורס כי פוטנציאל האפשרויות בזמן ובמרחב הטמון בגוף הינו תזויתי, רוחש ובלתי-נדלה. יחד עם זה יהיו ארבע האסטרטגיות שיפורטו להלן שפות מתודולוגיות המשמשות להוכחה, לתיקוף ולהמשגה של שדות מחקר, ובכך הן מגלות פנים שונים של תפיסת הלוגיה שבסוציולוגיה. כדי שסדר הדברים ייראה הגיוני ועקבי, נידרש ללשוני הפורמלית של הגוף התחבירי – השלישי, השני והראשון – כאופנים של ייצוג הזיקה בין העצמי לזולת. לשון זו תאפשר מיון וסימון של הייחוס לאחרות בהקשרים תרבותיים-תיאורטיים שונים. דימויי גופו של האחר יהיו נקודות תצפית חברתיות שמהן נוכל להתבונן אל ועל האתר הגופי הלוכש ופושט צורה, מתרחב ומתכווץ, סוחף אל תוכו כוח ודעת ומתרוקן ממשמעות ומהסמלה. ארבע האסטרטגיות שניציג מכילות את כל אלה, עשויות להתקיים בו-זמנית ויכולות להתערבב ולהתמזג זו בזו.

גוף שלישי יחיד – הדגם

פנים מגוונים, מגולים ומכוסים, יש לאחרות במדעי ההתנהגות, וכל אחד מהם מציין דיון דיסציפלינרי שונה (Augé, 1998 [1994]). דימויה הבוטה ביותר הוא זה של הפרא, המזוהה עם הטבעי, הבלתי-יניתן לריסון, האלים והמסוכן עד כדי ייחוס אכילה קניבלית של בני-מינו (Arens, 1979); גיבור-תרבות אימתני שאין לשאת-זולתת עימו מחמת ריחוקו המהותי מן המופרות הבטוחה והוודאית של ה"אנחנו". זהו יצור ספק אנושי ספק חייתי, ספק תבוני, ספק יצירי, שנוכחותו האנתרופולוגית הינה שריד אבולוציוני מימים של טרם תקינות חברתית, כאשר בני-אדם סווגו על-פי ייחוסם לעולמות אחרים של "מנטליות" (Lévy-Bruhl, 1926; Lloyd, 1990). אכן, הפרא הברברי, חסר העכבות

החברתיות ושטוף היצרים שימש תמונת־ראי חווייתית וחברתית ל"בן־התרבות" המערבי הרציונלי והממושמע. האמירה הטמונה ביסוד יצירתו היא ההבחנה החותכת והחד־משמעית בינינו לבינו: שונה שאינו עשוי להשתנות. זוהי הבחנה מדרגית־דיכוטומית שאינה מניחה כל מקום להיפוך תפקידים ולרצף זהויות בין שני הקטבים. המצאת הפרא – שמקורותיה הנרטיביים בסיפורי־עם, בסיפורי מסע ובספרות הקולוניאלית – הביאה לאנתרופולוגיה גוף אחר המשמש דגם הפוך מן החברה הראויה והמסודרת, ובהיותו מנוגד לרוחה האבולוציונית של הדיסציפלינה מן המאה התשע־עשרה, הוא אף נדחה על־ידיה בהחלטיות. ברם, השימוש בגוף כבדגם לא רק שלא נעלם עם סילוקו של הפרא מהשיח האנתרופולוגי, אלא נותר מטפורה מרכזית להבנת תכונותיה של חברה.

מסורות סוציו־אנתרופולוגיות מגוונות ניוונו מדימוי הגוף כדגם חברתי, החל באבולוציוניזם הלמרקני, שהשרה מרווח על ספנסר, קונט ופרייזר, ועד לפונקציונליסטים לדורותיהם, כדירקהיים, מלינובסקי, רדקליף־בראון ופרסונס. תכונות הגוף כמתווך בין זמן למרחב הן אלה שאפשרו את השימוש הסוציו־אנתרופולוגי בו. האבולוציוניסטים החברתיים יכלו לתלות את תורת השלבים ההתפתחותית שלהם בתנועתו של הגוף במסלול של מחזור החיים, מילדות – ילידים המצויים בשחר התרבות – ועד לבגרות תבונית בת־זמנם. האנלוגיה החברתית של ההתקדמות החברתית מתודעה מגית ודתית לחשיבה מדעית שירתה היטב את פרויקט הנאורות שעמד בבסיס החיבור בין גוף לחברה. לעומת זה, הגוף במרחב כמערכת אורגנית הומוסטטית הבנויה מתת־מערכות המתפקדות ומווסתות את עצמן וזו את זו היה דימוי־המפתח של הגישה הפונקציונליסטית. אלא שהגוף הינו גם נשא של משמעות, קרי, סמל שאפשר להטעינו בחומרים תרבותיים שונים ועל־כן הוא עשוי להיות דגם מטפורי למבנים ודפוסים חברתיים. כך ביקשה דאגלס (Douglas, 1970) לפענח את תכונותיו של סדר חברתי כלשהו כבואה של מבנה גוף, ואת תפיסתו של אותו גוף כהשתקפות של סדר חברתי נתון. הגוף כייצוג מטפורי מצוי אומנם ביחסי־גומלין עם החברה שהוא משמש לה דגם, אך הוא שומר על עצמיותו כישות נפרדת מן המיוצג על־ידיו. גישתה הפונקציונליסטית־הסטרוקטורליסטית ביסודה מכוננת את היחסים גוף־חברה באמצעות מנגנונים תרבותיים כציוויים וטקסים המיועדים לאון בין תפקידי הסמליים לבין תכונותיו של הגוף. אי־הלימה בין השניים, המתבטאת בהפרשות או בפגימות, עלולה לגרום לפריצת גבולות וליצירתם של אזורים סכנה תרבותיים, כגון טאבו, כישוף ומחלה (B. Turner, 2003).

נוכחותו המוחשית של דגם הגוף החברתי ניכרת בספרות המחקרית המתארת את הזיקה בין איקונות, כגון אנדרטות ותמונות, לבין קהילות מדומיינות (אלמוג, 1991; Mosse, 1990) או בינון לבין גופים בשר־ודם או גופות (Weiss, 2002). מטפורות אלה נסמכות על ההשוואה הדאגלסית בין גוף לחברה אך משתמשות בה בעיקר כאבן־בוחן לתופעות של הכלה במסגרת גבולות הקולקטיב או הדרה ממנו. העצמי בשיח זה נעדר קיום עצמאי והוא בבחינת תבנית נוף חברתי. היהווי בין השניים מתבקש והכרחי משום שאין במשוואה זו בין דגם לחברה מקום לסוכן פרשני פעיל של המציאות.

גוף שלישי רבים – הדוגמה

משעה שהדיכוטומיה אנחנו-הם נפרצת ומתקיים תהליך של טרנספורמציה בין השניים, הפרא נהפך לפרימיטיבי. אחרותו של הפרימיטיבי הינה מדרגית אומנם אך בהבעת היא הפיכה, לפחות בכוח. ה"הם" הפרימיטיביים הינם קטגוריה אנושית מובחנת בעלת תכונות מיוחדות שארותיות, קורפורטיביות ותרבותיות ההופכות אותם לבני-שיח שיש לאלפם ולהכשירם לחיי התרבות המערבית. האנתרופולוגיה שנטשה את הפרא לטובת הפרימיטיבי אכן הטביעה בו סימנים ארגוניים המאפשרים לו להיבחן באמות-מידה אנושיות מוכרות (Kuper, 1988) אך יחד עם זה הציבה אותו, מדעת או לא מדעת, בתחתיתו של סולם תרבותי שבראשו ניצב איש המערב (Torgovnick, 1990). עמדתו של השלב העליון כלפי התחתון נקראת "פרימיטיביזם" (ברקן, 2001) ומציינת את היחס האוריינטליסטי אל האחר, יחס שמקורו ברתיעה מהולה בהיקסמות ואשר תוצאותיו הן ניפוס תרבותי של הפרימיטיבי אל פרויקט המודרנה. גופו כמו גם עצמיותו של הפרימיטיבי אינם סטטיים, אלא משתנים במהלך חיקוי הדדי בין המדכא לנדכא (Bhabha, 1993; Taussig, 1994), המייצר תלות של חליפין ומאפשר שמירה על אוטונומיה תרבותית תוך חידוד הגבולות בין השניים. דמותו של טרון "בן הקופים", הלא-הוא לורד גריסטוק, תינוק שנשבה, הינה מופת לדו-ערכיות שבמעמדו של הפרימיטיבי, המגלם בתוכו כמו גם בחיצוניותו – עירומו המולבש – את היפוכו האפשרי. גופו של הפרימיטיבי אוצר בקרבו רפרטואר חברתי העשוי, בתנאים של חינוך וטיפוח, לממש את עצמו בחליפה ועניבה.

מכאן, שהגוף כפי שהוא מוצג בשיח המדרגי-ההפיך שלפנינו הינו דגם מטפורי שאינו מובחן ממושאו החברתי, אלא מוטמע ומגולם בו; הוא חלק ממכלול שיכול להמירו, כשם שהמכלול עשוי להיות מוצב במקום כל אחד מחלקיו. זו השאלה מטונימית התופסת את רוב בניינו ומניינו של השיח בתורת הגוף הסוציולוגית המתפתחת, והיא מכונה בה embodiment – יציקת משמעות חברתית בגוף. תפיסה זו לא רק מעמידה את הגוף כאתר מרכזי של הבחנות והבנות חברתיות, אלא שחקר רכיבי ההסמלה הגופית הינו יעד סוציו-אנתרופולוגי שאפשר ללמוד ממנו על ההקשר החברתי המיוצג על-ידי. הסובייקט מזוהה אם כן עם הגוף ועם החברה כ"שילוש קדוש" בעל השתמעויות תיאולוגיות כמעט (Mellor & Shilling, 1997). בניגוד לגוף כדגם מציאות, כאן הוא דוגמה של הוויה חברתית המזוקקת בחוויה אישית שיש לפענחה במונחי המבנים והתהליכים המייצרים ומשעתקים אותה.

ההיסטוריה הסוציו-אנתרופולוגית של ההדרשות ל-embodiment מתחילה כנראה בעבודתו של מוס (Mauss, 1973 [1934]) על טכניקות הגוף בחברות פשוטות שהינן תולדה ותוצאה של התניה תרבותית. משמועו של הגוף אכן מוצב במוקד העניין ב-embodiment וזוכה בתנופה תיאורטית במחקריהם של: אליאס (Elias, 1994 [1939]), המתחקה אחר תרבותו של הגוף כמדד של פיקוח חברתי; לוי-שטראוס (Lévi-Strauss, 1969), הבודק את הפיכתו של הטבעי לתרבותי; פוקו (Foucault, 1976 [1963], 1977), שהקדיש חלק ניכר מהגיגיו לדרכי משמועו ועיצובו של הגוף כסובייקט המכוון חברתית; בורדייה (Bourdieu, 1977 [1972]), שפיתח את המושג "הביטוס", המציע שדה-פעולה חברתי להנהגותיו של הגוף במסגרת מיקומו התרבותי; וגופמן (Goffman, 1974 [1959]), שהקדיש חלק ניכר מהגיגיו לדרכי משמועו ועיצובו של הגוף כסובייקט המכוון חברתית; בורדייה (Bourdieu, 1977 [1972]), שפיתח את המושג "הביטוס", המציע שדה-פעולה חברתי להנהגותיו של הגוף במסגרת מיקומו התרבותי; וגופמן (Goffman, 1974 [1959]), שהקדיש חלק ניכר מהגיגיו לדרכי משמועו ועיצובו של הגוף כסובייקט המכוון חברתית.

1959), שתיאר את השימוש בגוף כאסטרטגיה של ניהול רושם. זוהי ספרות עשירה ומשגשגת הנוגעת בנושאים המצויים בליבו של סדר-היום הציבורי, כגון: השליטה בממדי הגוף כנגזרת של קפיטליזם (B. Turner, 1992); הווירטואליזציה של הגוף בתקשורת האלקטרונית (Featherstone, 1995); הגוף במלחמה ובטרור (Daniel, 1994); האסתטיקה של הגוף (Synnott, 1995, ch. 3); ובמישור בוטה וגלוי – התרבות החקוקה בעור המקועקע (Fisher, 2002).

המטונימיה גוף-חברה-סובייקט חשופה לסכנת התפרקות וקריסה כאשר הגוף מתנתק מאחד היסודות המרכיבים האחרים שלה או משניהם. זה המצב בתופעות, הנחשבות ל"בעייתיות" ולא-תקינות, כגון אנורקסיה (גולדין, 2002), איידס (Douglas, 1992), נכות (Wendel, 1996) או גוף פורץ חוק וסדר (Hyde, 1997). התגובות התרבותיות על חריגות וחריקות אלה מקבילות במובן ידוע ליחס אל הפרימיטיבי בעל המעמד הנחות אך הניתן לשדרוג. בית-הסוהר, בית-החולים, חדר הטיפולים הקוסמטיים, מכון הכושר, רפואת ה"anti-aging", מסגרות ההדרכה להיגמלות ממזון וכיוצא בהם מציעים טכנולוגיות של מניעה ותיקון לשם מיסודו ותחזוקו של הגוף הראוי. גוף זה נע במתחם תרבותי שגבולותיו, על-אף גמישותם היחסית, אינם סובלים אחרות שאינה הפיכה, וזו מורחקת, מודחקת ומודרת.

גוף שני רבים – המדגם

ביותו ותרבותו של ה"פרימיטיבי" באים לידי ביטוי גם במעבר מ"הם" ל"אתם" ובכינון האחרות בשיח אופקי של שונות שוויונית, המציבה גבולות של יחסיות תרבותית שמופעיה האתיים הם הרב-תרבותיות למיניה. אחרות זו מסמנת אף את גבולותיו הלגיטימיים של השיח האנתרופולוגי, ומתירה לאנתרופולוג לחפש, לתעד ולנתח הבדלים בין קבוצות אנושיות רק במישור הדו-ממדי של זמן ומרחב אנושיים אוניוורסליים (Shweder, 1984). בירור שונות תרבותיות מתאפשר אתנוגרפית דווקא כאשר ההבדלים בין הקבוצות מצומצמים למספר מוגבל של ממדים של דמיון ושוני. דפוסי היחסים החד-ערוציים המרשטים ומנכרים בני-אדם בסביבה המודרנית-העירונית משמשים תשתית למיונים וחלוקות לקטגוריות אנושיות על בסיס קני-מידה ביורוקרטיות-תעשייתיים. מיונים אלה מייצרים ציבורים חד-ממדיים המתרכזים סביב ציר-ליבה אחד של זהות. עבודותיו של גופמן (Goffman, 1961) על עקרון הארגון של המוסד הכוללני ועל התיוג הסטיגמטי (Goffman, 1963) מציגות את התנאים המבניים המאפשרים ומעצבים את דמות האדם החד-ממדי. כיווצו של הסובייקט למספר מצומצם של "משתנים" הינו מושכל ראשון בניסיון המתודולוגי לייצג מדגמית אוכלוסיות גדולות ורבגוניות באמצעות קומץ נחקרים. המדגם הינו אכן תוצר של חברה הצורכת ומגדירה זהויות באמצעות תוויות מחיר מוסכמות. הגוף, כסוג כזה של מצרך, משמש על-כן מדד יעיל לצורך משטור ומשמוע של רעשים רב-ממדיים (Featherstone, 1991). הקומודיפיקציה של הגוף אינה מסתיימת בגוף השלם, אלא פורסת אותו לחלקיו ומבתרת את איבריו הן כפטישים צרכניים והן כסחורה העוברת לסוחר, למשל, חלקי חילוף ביולוגיים להשתלות. אחד הביטויים המובהקים לצמצום הגוף ולפירוקו לתכונותיו הוא מקומו בפרופסיות

הרפואיות. המדיקליזציה של הגוף שימשה בעטם של סוציולוגים להתוויה של אופייה וטיבה של החברה המערבית (B. Turner, 1984; Zola, 1990) אל מול הגישה ההוליסטית המיוחסת לתרבויות אחרות המתאפיינות כביכול בניהול חלופי של ריפוי. הפיכת תכונותיו הביולוגיות של הגוף למפתח חברתי מקבלת משנה תוקף בשיח על הזיקה בין מגדר למין, ואולי ביתר שאת בדיונים על העדפות מיניות (Shokeid, 1995). הפרובלמטיזציה של הקשר בין הביולוגי לחברתי נידונה בהרחבה בספרות על הגוף והיא שנויה במחלוקת מחקרית ופילוסופית (Frank, 1991), אלא שההפרדה בין הון לעבודה העולה בייצוגי המותגים הממוסחרים (Klein, 1999) רק מחדדת את ההבדלים בכך שהיא ממירה את הגוף לסמליל (לוגו) הכולע אותו. כך מבוטלות ונמחקות הן הזהות הביולוגית והן הזהות החברתית, ונותרת הגמוניה מִט־תרבותית חפה מ"אחרים" אך רדופת רוח גלובלית דכאנית הבאה לידי ביטוי, כמו במקרה של ה"ביוקפיטליזם", במסחור ושיבוט גופים או חלקי גוף (Lock, 2001) תוך ניתוק מנכר ומוחלט בין סובייקט לאובייקט.

גוף ראשון יחיד – הדוגמית

האפשרות של עולם ללא אחרים הינה בחזקת פיתוי קטלני לאנתרופולוגים משום שהעדרו של האחר משמעו אובדן ההצדקה לקיומה הדיסציפלינרי כיצרנית מורשת ומופרת של אחרים. סכנה זו אינה היפותטית משום שמאמציה של האנתרופולוגיה לטשטש הבדלים של כוח (ידע וניסיון) בין חוקר ונחקר לצד ההכרה המתעצמת בניולותם ובחלופיותם של גבולות תרבותיים (Hannerz, 1996) מביאים לידי התמוססותם של קווי ההפרדה המשמעותיים בין "אני" ל"אתה" עד שנותרת ישות בלתי־מובחנת אחת, זו של העצמי חסר הבית (Berger, Berger & Kellner, 1973) הנודד בעולם ללא מצפן וללא מחוץ־חפץ (Bauman, 1992). ישות זו של הור, שאינו מוכר ואינו אחר משום שקטגוריות אלה פג תוקפן (Beck & Kattago, 1996), הינה הצורה החברתית הצרופה של היתוך בין קטגוריות עד להפיכת התערובת ההיברידיית של צירופים ממוקפים של זהויות אתניות, לאומיות ודתיות לתרכובת שסימני יסודותיה אינם ניכרים בה עוד. המופעים הנראים של ישויות אלה עולים אומנם מן הספרות הסוציו־אנתרופולוגית העכשווית ומתגלים בדמויותיהם של הקוויר (Butler, 1993) נעדר הסובייקט שאינו קשור בהתאמה לעוגן ביולוגי, של הזומבי הדרום־אפריקאי (Comaroff & Comaroff, 1999) המתגלה ונעלם ומרחף בין החיים למוות, ושל גיבורי־התרבות הקולנועיים העל־אל־אנושיים המתקיימים בחלל ובזמן מוזן אחר (Burgin, 1996). אלה גופים המצויים מעבר לייצוג וליחסי החליפין הסמליים של חברת הצריכה, וקיומם, המתייחס אל עצמו בלבד, מרכיב את מציאות־העל (hyperreality) הווירטואלית של מובלעות פנאי ובידור כדיסנילנד (Baudrillard, 1983).

.[[1975]

ניתוק זה של הגוף מפונקציות הייצוג שלו הן כסימן והן כסמל הופך אותו למציאות בפני עצמה, ועל־כן יחסיו עימה הינם בבחינת דגימה או דוגמית ממנה. הרושם שאנו עוסקים כאן רק בגופים בעלי תכונות פוסטמודרניות הינו מוטעה. האנתרופולוגיה טיפלה בסוגים דומים של גופים המתייחסים לעצמם, ביניהם הטיפוס האנדרוגני – הדו־מיני (Strathern, 1998) – והטיפוס הסימבולי ההופכי נטול ההקשר (Grathoff, 1970);

(Handelman, 1981). אלה גופים מנותקים מן החברה ונטולי סובייקט שקיומם אינו סמלי, אלא מיתי-ליטרי – קיום כשלעצמו. אם הדברים נראים רחוקים ואולי אף מופרכים, ראוי לחשוב על אופנים רווחים של פירוק הגוף ממטעניו הייצוגיים, כגון במקרים של "המתת-חסד", תהליך המיתה בבית-חולים (Sudnow, 1967), ריקון הגוף מעצמיותו בארגונים כוללניים (Goffman, 1961) ובטקסי מעבר (V. Turner, 1969), ובהשלכותיה של הזקנה על אובדן הזהות החברתית ועל הפרדת הגוף מעצמותו שאבדה במחלת אלצהיימר, למשל (Hazan, 1994). המטפוריזציה העתירה של המוות והגופה (Barley, 1991; Metcalf & Huntington, 1997) מעידה על הסכנה התרבותית שבתמורה הפוקדת את תכונותיו הייצוגיות של הגוף כתוצאה משינוי במעמדו הקיומי. זהו מצב של העדר סדר אנומי לסובבים את הגופה, ועל-כן פורחת תרבות עתירת סמלים של ייצוגי מוות באומנות, בדתות הגדולות (Goodwin & Bronfen, 1993) ובפולחני המודרנה המאוחרת (Giddens, 1991) של החברה המחולגת לכאורה. הסירוב החברתי לקבל את הליטרליות הגופית כפשוטה ניכר, למשל, בתרבות המוות המתפתחת סביב פיגועי טרור – הן בפעילות של ליקוט וזיהוי של שרידי הקורבנות והן באמצעי ההנצחה הנקטים לשימור זכרם של המתים. האלמוות הסימבולי (Lifton, 1983) מהווה אומנם ראיה לנדידות הקטגוריה של העדר הייצוג, ולכך שרק גופו-גופתו של הזקן יכולים אולי להיות מוזהים עימה. דה-מטפוריזציה הינה בהגדרתה מהלך חוץ-תרבותי ועל-כן קיומה הינו סימן לסכמה של אתגור הסדר התרבותי של המובן-מאליו וחשיפתו כשרירותי וכלא-הסכמי. נוכחותם של גופים ליטרליים הינה אם כן בעייתית ומאיימת ולכן היא חולפת או מורחקת לבתי-חולים, לבתי-אבות ולבתי-קברות.

זו כנראה אף הסיבה לכך שמצבי ליטרליות מובהקים המצויים בתחום ה"נורמלי", ולא הפתולוגי, עוטים מעטפת תרבותית-חברתית המשיבה אותם אל חיק היחסים הבינאישיים המפוקחים. כזה הוא המקרה של יחסי-מין: על-פי בטאיי (Bataille, 1986 [1957]), הם יוצרים הזדמנות להכרה באחר תוך איבוד משהו מהעצמי; וויטמן (Weitman, 1998) מוסיף על כך וטוען שזהו דגם ראשוני להיווצרות טקסית של התנהגות חברתית. מכאן שהגוף הליטרי נשאר עימו בכוח את הפוטנציאל להילכד בקורים של סמליות המעניקה לו פשר ומחזירה אותו אל מעמדו כדגם, דוגמה או מדגם. זו אף הנקודה שבה הגוף עולה על מסלולו של הפרא הנהפך לבן-תרבות. מעקב אחר גלגוליו החברתיים של הילד – מטרם לידתו, דרך חניכתו על הסיר וכניסתו לאוהלה של חברה, ועד פרישתו מן העולם – יפרוש ויחשוף את ארבעת אופני הייצוג של הגוף בצומתי משמעות והכרעה במחזור החיים האישי-התרבותי בעידן המודרנה. הזקן, לעומתו, עושה את המסלול ההפוך ונפלט אל מקומו של הפרא חסר התרבות.

הרהורי סיום

מסעו האפיסטמולוגי של הגוף החל בדמותו של הפרא חסר התרבות ומשולח-הרסן והסתיים בזקן בעל התכונות המקבילות. בין לבין חלפנו על-פני צמתים של חשיבה סוציולוגית והראינו כיצד הגוף האנושי משמש פיגום לבנייתן של מערכות שונות של שיה ומישוג. ניסינו להימנע מדיון במעמדו החברתי-התרבותי של הגוף משום שתשומת-ליבנו

מופנית אך ורק לקריירה הסוציולוגית שלו. אולם הטיפול הסוציולוגי בגוף הינו כאמור בבואה של מעמד זה ועל-כן התעלמות זו אינה במקומה, שהרי מפנים תיאורטיים כרוכים בתמורות חברתיות. יחד עם זה, מטרתנו הייתה לערער על תפיסה מונופוליסטית זו או אחרת של הגוף, שהפוך בו והפוך בו והכל בו. מה אם כן הרבותא שבעיון בגוף? מה בכל-זאת ייחודו של הגוף כסימן סוציולוגי?

מסתבר, למשל, שהקליידוסקופ הגופי מאפשר איתור של דפוסים שונים של אחרות שהוא משמש להם עיקרון מארגן. האחרות, שנהפכה לקלישאה סוציולוגית, למנטרה אנתרופולוגית ולמוטג תרבותי, מתגלה בכך כמושג מורכב מבחינת אפיוניו ותוקפו האנליטיים. הגוף, כסימנה של האחרות, הינו קודם-כל סוג של מוכרות אינטימית, ותנועת המוטלת בין השניים אינה מניחה לאחרות להתקבע כאובייקט מזוהה ומזהה. יותר מכך, הסוציולוגיה של הגוף, בדומה לסוציולוגיה של הידע, אינה מחויבת למושא חקירתה החומקני, אלא לעצמה בלבד. הווה אומר שהגוף, כמו הידע, אינו אלא עוגן המושלך בנמלים שונים ומרוחקים של שיה. אין תמה שהסמיכות גוף-ידע נהפכה למקשה לשונית-מושגית אחת שבה הגוף הוא הצורה, והידע – תוכן. ואולי כוחו הסוציולוגי של הגוף טמון בהיותו צורה חברתית המאפשרת, בדומה לפילוסופיית הכסף הזימליאנית, קשירה ופרימה, עיבוד והיפוך של צורות חברתיות אחרות, כגון ה"סובייקט", ה"חברה" וה"אחר". מבחינה זו הפנייה אל הגוף כסימן סוציולוגי מתעתעת משום שמראית-העין המיוחסת לו היא של ממשות ונוכחות הטעונית בהיבטים של זמן ומרחב, בעוד שהסוכנות (agency) הפרשנית הגלומה בו הינה חסרת גבולות, הפכפכה וגמישה.

הגוף מהווה אם כן מפגש גבולות בלתי-אפשרי בין השקפות-עולם יריבות ולעיתים בלתי-מתפשרות, כגון בין אמפיריציזם פוזיטיביסטי לבין פנומנולוגיה סימבולית, בין אוניוורסליזם לרלטיביזם, בין סטרואקטורליזם לפוסט-סטרוקטורליזם, בין סדר-יום של מודרנה לבין כאוס קרבנליסטי של פוסטמודרנה, בין סדר סמולוגי לאנתרופולוגיה ובין טקסט לקונטקסט. בולטותו התיאורטית של הגוף הינה אכן ראייה לשבר הפרדיגמטי הפוקד את הסוציולוגיה – לחשיבה הפוסט-קרטזיאנית-דיכוטומית המחלחלת בה ולפער ההולך וגדל בין שפות מוכרות של הבנה והסבר לבין התנסויות ותופעות חדשות החורגות מתחום שיפוטן התיאורטי. נקל להבין מדוע פריחתו של העניין בגוף צומחת על קרקע לא-מעובדת של הגירת-עבודה מסיבית, עליית הפונדמנטליזם, רוחות הגלובליזציה וקריסתה של מדינת-הרווחה. העמידה לנוכח כל אלה מזמינה היאחזות נואשת כמעט בכל שריד על-תרבותי שישמש נקודה ארכימדית לסדר סוציולוגי חדש.

ההידרשות לגוף כגוף-דעת אונסת את איש-הרוח לרתום את הגיגיו לעגלה מוחשית של חומר, תנועה, זמן ומרחב. יש בכך משום ריסון נחוץ של כוח ההפשטה הסוציולוגי, המחפצן רעיונות וממירם במושגים מאובנים העומדים כביכול ברשות עצמם ומתקיימים בזכות עצמם. זוהי תסמונת שיח הפושה בחשיבה הסוציולוגית לדורותיה שדווקא התייחסותה למשהו בסיסי אוניוורסלי שבלעדיו אין קיום, גם לא לסוציולוג, עשויה לייצר אפקט הפוך של הטלת ספק בתקפותם של מבני-העל התיאורטיים. נוכחותו הסוציולוגית של הגוף הינה במובן זה בעלת ערך ביקורתי, עדשה ממשית מאוד שלא תניח לנסיכה הסוציולוגית להירדם.

מקורות

- אלמוג, עוז (1991). אנדרטאות לחללי מלחמה בישראל – ניתוח סמיוולוגי. מגמות, לד, 179–210.
- ברקן, אלעזר (2001). פרימיטיביזם: אידיאולוגיה ותשוקה בתרבות המודרנית. הוצאת משרד הביטחון.
- גולדין, סיגל (2002). אנורקסיה בישראל או "אנורקסיה ישראלית"? כמה הערות על "תסמונת תלוית-תרבות" בהקשר גלוקלי. סוציולוגיה ישראלית, ד(1), 105–141.
- Arens, William (1979). *The man eating myth*. Oxford: Oxford University Press.
- Augé, Marc (1998 [1994]). *A sense for the other: The timeliness and relevance of anthropology*. Stanford: Stanford University Press.
- Barley, Nigel (1997). *Dancing on the grave: Encounters with death*. London: Abacus.
- Bataille, George (1986 [1957]). *Eroticism*. New York: Marion Boyars.
- Baudrillard, Jean (1983 [1975]). *Stimulations*. New York: Semiotext.
- Bauman, Zygmunt (1992). *Mortality, immortality and other life strategies*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2001). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1992 [1986]). *Risk society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Kattago, Siobhan (1996). How neighbors become Jews: The political construction of the stranger in an age of reflexive modernity. *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory*, 2(3), 378–396.
- Berger, Peter, Berger, Brigitte & Kellner, Hansfried (1973). *The homeless mind*. New York: Random House.
- Bhabha, Homi (1994). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. In his *The location of culture* (pp. 85–92). London: Routledge.
- Bordo, Susan (1993). *Unbearable weight: Feminism, Western culture and the body*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre (1977 [1972]). *Outline of a theory of practice* (Trans. R. Nice). Cambridge: Cambridge University Press.
- Burgin, Victor (1996). *In/Different spaces: Place and memory in visual culture*. Berkeley: University of California Press.
- Butler, Judith (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. London: Routledge.
- Butler, Judith (1996). Gender as performance. In P. Osborne (Ed.), *A critical sense: Interviews with intellectuals* (pp. 109–126). London: Routledge.
- Comaroff, Jean & Comaroff, John (1999). Alien-nation: Zombies, immigrants, and millennial capitalism. *Codesria Bulletin*, 3(4), 17–28.

- Daniel, Valentine E. (1994). The individual in terror. In T.J. Csordas (Ed.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self* (pp. 229–247). Cambridge: Cambridge University Press.
- Douglas, Mary (1970). *Natural symbols: Explorations in cosmology*. New York: Fathom Books.
- Douglas, Mary (1992). The self as risk taker: A cultural theory on contagion in relation to AIDS. In M. Douglas (Ed.), *Risk and blame: Essays in cultural theory* (pp. 102–121). London: Routledge.
- Elias, Norbert (1994 [1939]). *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations* (Trans. E. Jephcott). Oxford: Blackwell.
- Featherstone, Mike (1991). The body in consumer culture. In M. Featherstone, M. Hepworth & B. Turner (Eds.), *The body: Social process and cultural theory* (pp. 170–196). London: Sage.
- Featherstone, Mike (1995). Post-bodies, aging and virtual reality. In M. Featherstone & A. Wernick (Eds.), *Images of aging* (pp. 227–244). London: Routledge.
- Featherstone, Mike, Hepworth, Mike & Turner, Bryan (Eds.) (1991). *The body: Social process and cultural theory*. London: Sage.
- Fisher, Jill A. (2002). Tattooing the body: Marking culture. *Body and Society*, 8, 91–107.
- Foucault, Michel (1976 [1963]). *The birth of the clinic: An archeology of medical perception*. London: Tavistock.
- Foucault, Michel (1977 [1975]). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Harmondsworth: Penguin.
- Frank, Arthur W. (1991). For a sociology of the body: An analytical review. In M. Featherstone, M. Hepworth & B. Turner (Eds.), *The body: Social process and cultural theory* (pp. 36–102). London: Sage.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Goffman, Erving (1961). *Asylums*. New York: Doubleday.
- Goffman, Erving (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goodwin, Sarah & Bronfen, Elisabeth (Eds.) (1993). *Death and representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Grathoff, Richard H. (1970). *The structure of social inconsistencies*. The Hague: Nijhoff.
- Handelman, Don (1981). The ritual clown: Attributes and affinities. *Anthropos*, 76, 321–370.

- Hannerz, Ulf (1996). *Transnational connections*. London: Routledge.
- Hazan, Haim (1994). *Old age: Constructions and deconstructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyde, Alan (1997). *Bodies of law*. Princeton: Princeton University Press.
- Klein, Naomi (1999). *No logo: Taking aim at the brand bullies*. New York: Picador.
- Kristeva, Julia (1991). *Strangers to ourselves* (Trans. L.S. Roudiez). New York: Columbia University Press.
- Kuper, Adam (1988). *The invention of primitive society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Latour, Bruno (1995). Mixing humans and nonhumans together: The sociology of a door-closer. In S.L. Star (Ed.), *Ecologies of knowledge: Work and politics in science and technology* (pp. 257–277). Albany: State University of New York Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1969). *The raw and the cooked* (Trans. J. and D. Weightman). New York: Harper & Row.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1926). *How natives think* (Trans. L.A. Clare). London: G. Allen & Unwin.
- Lifton, Robert Jay (1983). *The broken connection*. New York: Basic Books.
- Lloyd, Geoffrey Ernest Richard (1990). *Demystifying mentalities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lock, Margaret (2001). *Twice dead: Organ transplant and the reinvention of death*. Berkeley: University of California Press.
- Lupton, Debora (1999). *Risk*. London: Routledge.
- Maffesoli, Michel (1996). *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- Mauss, Marcel (1973 [1934]). Techniques of the body. *Economy and Society*, 2, 70–88.
- Mellor, Philip A. & Shilling, Chris (1997). *Re-forming the body – Religion, community and modernity*. London: Sage.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962). *Phenomenology of perception* (Trans. C. Smith). London: Routledge & Kegan Paul.
- Metcalf, Peter & Huntington, Richard (1991). *Celebrations of death: The anthropology of mortuaz rituals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mosse, George L. (1990). *Fallen soldiers: Reshaping the memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- Shilling, Chris (1993). *The body and social theory*. London: Sage.
- Shokeid, Moshe (1995). *A gay synagogue in New York*. New York: Columbia University Press.
- Shweder, Richard A. (1984). Anthropology's romantic rebellion against the

- enlightenment, or there is more to thinking than reason and evidence. In R.A. Shweder and R.A. LeVine (Eds.), *Culture theory: Essays on mind, self and emotion* (pp. 27–66). Cambridge: Cambridge University Press.
- Strathern, Marilyn (1998). *The gender of the gift*. Berkeley: University of California Press.
- Sudnow, David (1967). *Passing on: The social organization of dying*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Synnott, Anthony (1995). *The body social: Symbolism, self and society*. London: Routledge.
- Taussig, Michael (1993). *Mimesis and alterity: A particular history of the senses*. New York: Routledge.
- Torgovnick, Mariana (1990). *Gone primitive: Savage intellects, modern lives*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Turner, Bryan (1984). *The body and society: Explanations in social theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, Bryan (1992). *Regulating bodies: Essays in medical sociology*. London: Routledge.
- Turner, Bryan (2003). Social fluids: Metaphors and meanings of society. *Body and Society*, 9, 1–10.
- Turner, Victor (1969). *The ritual process*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Wagner, Roy (1986). *Symbols that stand for themselves*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weiss, Meira (2002). *The Chosen body: The politics of the body in Israeli society*. Stanford: Stanford University Press.
- Weitman, Sasha (1998). On the elementary forms of socioerotic life. *Theory, Culture & Society*, 15(3–4), 71–110.
- Wendel, Susan (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability*. New York: Routledge.
- Zola, Irving Kenneth (1990). Medicine as institution of social control. In P. Conrad & R. Kern (Eds.), *Critical perspectives* (pp. 398–408). New York: St. Martin's Press.